
KAFKINO HRVANJE SA STRAHOM

Cilj ovoga rada je otkriti zagonetnost straha: kako strah nastaje, kako se umnožava i kako (ne)nestaje? Ima li svoje zakonitosti kojih se pridržava ili ne pridržava. Inače to je vrlo aktualna tema u ovo naše postmoderno doba. Ta aktualnost očituje se i u filozofiji. U antičko doba, od Talesa pa nadalje, udivljenje je bilo ono što je otvaralo vrata filozofskom promišljanju. Izgleda da je danas strah došao na mjesto udivljenja. On nas budi iz pospanosti, budi nas iz kolotečine života i poziva na autentično življenje. Štoviše, ne da nam ni spavati dok ne odgovorimo njegovu pozivu. Ali, strah je puno kompleksniji nego što izgleda na prvi pogled. Otuda i želja: odazvati se tom izazovu.

Prije nego se upustimo u daljna promišljanja, trebamo znati da strah ne stoji nikada sam za sebe. Uvijek je vezan uz konkretnu egzistenciju. Čovjek je taj koji strahuje. On se boji jer je obilježen strahom.¹ Sama egzistencija podložna je promjenama. Mijenja li se s tim promjenama i strah? Za razliku od literarnog djela čiji sadržaj ostaje nepromijenjen, autorov je život poput nabranog gorja. Postoje vrhunci i postoje doline. Širi i užji obzori. Trenuci straha i trenuci odsutnosti straha. Trenuci vjere i trenuci sumnje. Nas baš zanima ta simbioza čovjeka i straha, što se najočiglednije ogleda u djelu Franza Kafke.

Od svih Kafkinih djela najviše pažnje posvetili smo autobiografskim djelima. To smo učinili da bismo, barem donekle, olakšali našu zadaću. Druga Kafkina djela obiluju individualnim simbolima, a oni u svojoj višeznačnosti zahtijevaju više truda i vremena. Stoga, ostajemo uz dnevničke zapise i pisma. Uvrstili smo, što je malo čudno, i aforizme. Razlog tomu je taj što aforizmi daju puno više građe za proučavanje odnosa strah-vjera od prethodnih, a taj odnos je, čini se, najvažniji za razumijevanje Kafke i njegova djela.

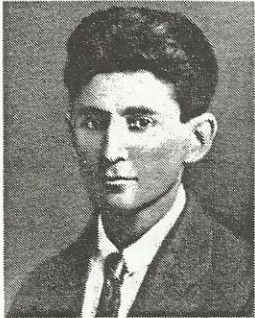
Dakle, ovim radom želimo saznati kroz Kafkin primjer kako čovjek ophodi sa strahom. Pobjeđuje li čovjek strah i, ako pobjeđuje, kako?

Može li ono Neuništivo u čovjeku uništiti strah?!

¹ Usp. M. Heidegger, *Bitak i vrijeme*, Naprijed, Zagreb, 1985., str. 161.

1. Kafkin životopis

Franz Kafka² rođen je 3. srpnja 1883. u Pragu kao prvi sin u židovskoj obitelji, u kojoj se govorilo njemački. Prelazak iz nebitka u bitak je datost na koju ne možemo utjecati. To je jedan, možda i jedini trenutak života, bez našega

Franz Kafka, 1917.g.

utjecaja. Ne možemo izabrati ni mjesto ni vrijeme rođenja. Također, ne biramo ni roditelje - netko bira nas. Sve su to datosti s kojima počinjemo i koje trajno obilježavaju naš život. Kafka kao indiferentni Židov nije pripadao ni kršćanstvu ni židovskom svijetu. A "tamo gdje sam živio, bio sam odbačen, osuđen, poražen..."³, to piše u *Pismu ocu*. Otac Hermann Kafka probio se vlastitom ustrajnošću do bogatog trgovca. Majka Julija Kafka potjecala je iz ugledne ortodoksne židovske obitelji Lowy. Franzova obitelj je nesretan spoj nasljednih

osobina - čudnih, bojažljivih, tihih ljudi s majčine strane, i očevih predaka s jakim smislom za stvarnost.⁴ U podnožju je sukob sina melankolika i oca spartanskih osobina. Sve te datosti pobuđuju u Kafki osjećaj izgubljenosti - ne zna kome pripada i prema komu ima obveze.

Od 1893. do 1901. pohađa njemačku gimnaziju u Pragu. Poslije toga slijedi studij prava do 1906. godine. Franz je bio njemački odgojen. Tek će kasnije iz vlastitih pobuda naučiti dobro češki jezik i upoznati kulturu.⁵ Od 1908. radi u osiguravajućem društvu za radnike. Svoj pravnički poziv smatrao je samo kao pomoć u nuždi i maštao o nekoj drugoj djelatnosti. Bila je to književnost. "Umjetnost i samoća najveći su ljubavnici ikada stvoreni."⁶ Kafka se susreo sa svojom samoćom i sa svojom umjetnošću. Za života objavio je zanemariv broj djela. Posthumnu slavu pribavio mu je prijatelj Max Brod koji mu nije ispunio posljednju želju.⁷ Budući da je bio činovnik važnog javnog

² Kafka je riječ češkog podrijetla (kavka) transkribirana na njemački, a znači "čavka".

³ F. Kafka, *Pismo ocu*, str. 37. (Odabrana djela Franza Kafke, Knjiga druga, Zora - GZH, Zagreb, 1977.). Od sada citirano skraćeno *Pismo ocu*.

⁴ Usp. *Isto*, str. 9.

⁵ Usp. M. Brod, *Franz Kafka*, Znanje, Zagreb, 1976., str.7.

⁶ A. Čavka, *Čovjek I čovjek*, Split, 1995., str. 104.

⁷ Kafka je zamolio Maxa Broda da spali sve njegove rukopise, dnevnike, pisma i bilješke što ovaj nije učinio.

zavoda, oslobođen je odlaska na bojišnicu u prvom svjetskom ratu. Tu će raditi sve do izbijanja bolesti u rujnu 1917. godine.⁸

Bolest je prekretnica u Kafkinu životu. Ona će mu otvoriti nove obzore i nova shvaćanja života, svijeta i Boga. Žene su također igrale značajnu ulogu u njegovu životu, ali nikada nije otišao dalje od zaruka.⁹ Godine 1919. počela je romanca s Milenom Jesenskom. Iz tog perioda sačuvana je prekrasna korespondencija. Ta veza usrećila je Kafku u početku, ali je ubrzo dobila tragični epilog.

Posljednju godinu života proveo je s Dorom Dymant u Berlinu. Umro je 3. lipnja 1924. u četrdeset i prvoj godini života u sanatoriju Kierling kraj Beča. Kad više nije mogao podnositi bolove, podsjetio je svog prijatelja i liječnika Roberta Klopstocka na njegovo obećanje da će mu okončati boli smrtonosna injekcija opijuma. Budući da je liječnik oklijevao, Kafka mu je rekao: "Ubijte me - jer ćete inače postati ubojica!"¹⁰ Bio je to kraj borbe sa strahom. Bio je to kraj jednog života koji je prošao u najvećem paradoksu: ne bojim se, ali me je strah. Pokopan je na poznatom židovskom groblju u Strašnicama, jednom od praških predgrađa.

2. Strah

Mi smo u svijetu i dijelimo nesigurnost svijeta. Strah je naša svagdašnjica. Doživljavamo ga na različite načine. Strah je tako prodoran da je ušao i u naše snove. Sanjamo nered u mislima i osjećajima te se budimo ili uopće ne možemo zaspati. Strah nas ograničava u slobodi. Veli se: u strahu su velike oči. Oči rastu tamo gdje se susrećemo s nepoznatim. Velikim očima čovjek vidi, razumijeva i uzima dio stvarnosti u velikim, nestvarnim omjerima. Tek kad se strah smanji, smanjuje se i oči. Ako su oči u strahu velike, može im pomoći samo onaj tko ima normalne oči.

Strah je reakcija na opasnost. Opasnost pretpostavlja mogućnost tjelesnog ili duševnog razaranja. Strah je neugodan ali predstavlja pokušaj (i uspjeh) ponovnog uspostavljanja izgubljenog sklada. Otuda tvrdnja da je strah

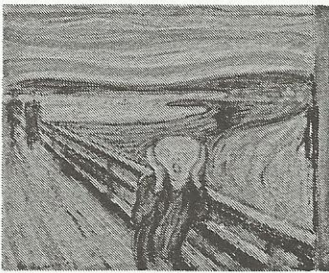
⁸ Radi se o plućnoj tuberkulozi.

⁹ Imao je tri pokušaja braka sa F. B. i J. W..

¹⁰ W. Has, *Pogovor*, u "Pisma Mileni", str. 195. (Odabrana djela Franza Kafke, Knjiga sedma, Zora - GZH, Zagreb, 1977.). Od sada citirano skraćeno *Pisma Mileni*.

svrhovit i pozitivan. Otkloni li se opasnost, prestaje i prijetnja, a prestankom prijetnje i strah. Opasnost se otklanja sučeljavanjem ili bijegom (ponekad i skrivanjem) ako je strah izazvan vanjskom opasnošću. Unutrašnja opasnost je puno složenija. Od nje se ne može pobjeći, a niti je se može uništiti, jer je ta opasnost dio osobe. Misлити takav strah znači umnažati ga. Tada strah ide do ekstremnih granica i postaje nepodnošljiv. U religioznom promišljanju strah je posljedica napuštanja ili kršenja Božjih zakona, posljedica narušavanja harmonije između Boga i čovjeka.

2. 1. Strah u psihologiji

Edvard Munch, Vrisak (ili Plač) 1893

Strah spada uz radost, srdžbu i tugu u tzv. "primarne emocije". Sve ostale emocije kombinacija su primarnih. Nemogućnost borbe s opasnošću ključni je moment u doživljaju straha. Strah je vrlo snažna restriktivna sila koja može snažano utjecati na život. On nas sprječava da učinimo ono što smo naumili. Tjera nas da činimo stvari koje ne želimo činiti. Sprječava nas u razvijanju naših sposobnosti ili ih potpuno uništava. Strah nam "koči pamet i vezuje ruke" (Ivo Andrić). Kao primarna emocija dotiče sve tri razine čovjekova psihičkog života.¹¹

Kod osoba zahvaćenih strahom na psiho-fiziološkoj razini očituju se somatske reakcije: suha usta, lupanje srca, znojenje, drhtanje, mučnina u želucu, napetost, poteškoće u disanju... Nestaje zraka u grudima, kao da ih nešto steže. Riječ je o uskoći iz koje nema izlaza. Upravo je u tome strah kontradiktoran sam sebi. Koliko paralizira, istom tolikom mjerom i ubrzava fiziološke reakcije.

Psiho-socijalna razina odnosi se na društvene odnose. Posljedice straha mogu se različito osjećati. Neke osobe zahvaćene strahom izoliraju se od društva i stvaraju imaginarni svijet. U njemu se često vide kao vrlo snažne i moćne, upravo suprotno od onoga što su u stvarnom životu. Posljedica je to osjećaja manje vrijednosti. S istim problemima suočavao se i Franz Kafka.

"Na razumsko-duhovnoj razini strah koji čovjek osjeća pred silama prirode može čovjeka predisponirati ili barem potaknuti na dublje razmišljanje i tako dovesti do dublje spoznaje smisla života i do spoznaje Boga."¹² Ovo je

¹¹ Usp. M. Nikić, *Psihologija straha*, u „Strah - naš životni pratilac“, uredio Valentin Pozajić, FTI - Centar za bioetiku, Zagreb, 1995., str. 33 - 35.

¹² *Isto*, str.35.

jako bitno jer nam može pružiti mogućnost lakšeg razumijevanja uzajamnog odnosa bolesti i vjere kod Kafke.

Stanje straha može se brzo pojaviti, i brzo nestati. Može se također javljati postupno. U tom slučaju njegovi učinci mogu biti trajni, jer je strah postao konstitutivni dio osobnosti (Kafka). Često je teško uočiti granicu koja razlikuje strah i tjeskobu. "Kad svjesno znamo čega se bojimo, to je strah."¹³ Tjeskoba nema objekt pred koji može stati. Njezin izvor ostaje nepoznat. Ona je uvijek podsvjesno, a nikada svjesno stanje. Stupanj svjesnosti o izvoru straha temeljna je razlika straha i tjeskobe. Fobiju možemo definirati kao kombinaciju straha i tjeskobe.¹⁴ Ono čega se bojimo mora simbolično predstavljati neki naš stvarni strah. Vrlo dugotrajni oblici straha su zabrinutost i nervoza od kojih je patio i Kafka. Zabrinut čovjek cijelo vrijeme misli o strahu. Usredotočen je na ono čega se boji i svoj strah ne ispušta iz misli. "Tri stanja su svjesna (strah, nervoza i zabrinutost), dva su podsvjesna (tjeskoba i fobija), a jedno je i simbolično (fobija)."¹⁵

2. 2. Strah u filozofiji

Ako je filozofija misaono ophođenje sa zbiljom koja nas okružuje, onda i fenomen straha mora imati svoje mjesto u filozofiji. I doista, mnogi su se filozofi nagnuli nad ponor straha. Ono što čovjeka u strahu straši i stejnjuje jest zapravo život, svijet i on sam. Iako su stari Grci u svojem Panteonu imali mjesto i za boga straha (Fobosa), njihova filozofija nije poznavala strah kao nešto svesvjetsko i sveljudsko. Aristotel govori o bojazni pred razornom silom, pred kojom drhti priroda zbog prirodne težnje za bitkom.¹⁶ No čovjek može nadvladati bojazan i to ga razlikuje od životinje. Čovjek živi u svijetu koji je red, kozmos i tu nema mjesta strahu. S pojavom gnoze javlja se i temeljni osjećaj straha. Svijet više nije nošen Dobrotom i u takvom svijetu otvorena su vrata strahu. Što učiniti da se čovjek oslobodi straha? Kakva je mogućnost filozofije u tom pogledu? Epikur u svojoj filozofiji života nudi rješenje. To je oslobođenje od svega što čovjeku zadaje brigu i nanosi strah. Bogovi se ne

¹³ P. Hauck, *Kako svladati strah?*, Založba Mladinska knjiga, Ljubljana - Zagreb, 1991., str. 17.

¹⁴ Usp. *Isto*, str. 18.

¹⁵ *Isto*, str. 20.

¹⁶ Usp. Aristotel, *Retorika*, 1, II c, 5.

brinu za ljudske stvari, oni žive svojim blaženim životom u međukozmičkim prostorima i stoga ih se ne treba plašiti. Smrt je lišenost osjeta, a to znači, dok smo mi nema smrti, a kad je smrt nema nas. Stoga se ne treba ni smrti plašiti.¹⁷ Sv. Toma Akvinski nadi (spes) suprostavlja strah (timor) kao dobro zlu. Objekt nade je "bonum futurum", a objekt straha je "malum futurum".¹⁸

U novijoj filozofiji glavni mislitelji straha su: Hegel, Kierkegaard i Heidegger. Za Hegela strah je uvijek strah od nevidljivoga, od apsolutne moći koja je suprotnost svijesti o vlastitoj moći.¹⁹ Kod Kierkegaarda strah pred nečim što još nije tu (tjeskoba ili bojazan) pojavljuje se kao nemir u slobodi. Iako je Ništa predmet tjeskobe, to Ništa stalno iskrsava. Tjeskoba je psihološko stanje u kome čovjek razmišlja o budućnosti. Samo onaj čovjek koji ništa ne misli može biti slobodan od tjeskobe. Tjeskoba se rješava mišljenjem ili vjerovanjem. Kierkegaard se odlučuje za vjeru!²⁰ U razradbi pojma "Angst", Heidegger se oslanja na Kierkegaarda.²¹ I on razlikuje "Furcht" (bojazan) i "Angst" (strah). Za Heideggera "strah je jedan modus čuvstvovanja".²² Čuvstvenost je način na koji se nalazimo u svijetu. Kroz prizmu straha mi gledamo stvarnost. On strah raščlanjuje na tri dijela:

1. Pred-čim straha, ono "Strašno" je malum futurum, ono što čini da se bojimo. Strah dolazi iz cjelokupnog bića - ljudi, instrumenti i postojeće. Strah izaziva najviše ono što će doći, što još nije došlo. To iščekivanje je strašno, to je strah do krajnjih granica.

2. Samo strahovanje je otkrivanje onoga što prijeti u njegovoj strahoti. Čuvstvenost je i način shvaćanja. Način na koji se pojavi osjećaj tako i shvaćam.

3. "Ono za-što strah strahuje jest samo strahujuće biće, tubitak."²³ Samo onaj kome je stalo do njega samoga može se bojati. To je pozitivni segment straha.

¹⁷ Usp. A. Vučković, *Smislenost smrti*, u „Pristupi umiranju i smrti“, Zbornik radova teološkog simpozija, priredili Nedjeljko Ante Ančić i Nikola Bižaca, CuS, Split, 1999., str. 34 - 35.

¹⁸ Usp. T. Akvinski, *Summa theologiae*, I, 2, q. 41, a. 2, c.

¹⁹ Usp. I. Koprak, *Filozofsko promišljanje o strahu*, u „Strah - naš životni pratlac“, uredio Valentin Pozaić, FTI - centar za bioetiku, Zagreb, 1995., str.21.

²⁰ Usp. B. Bošnjak, *Povijest filozofije 3*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1993., str.177.

²¹ Njemačka riječ „Angst“ jest terminus technicus u filozofiji. Izvedenica je latinske riječi „angustia“ što znači „tjesnac“. „Angst“ (strah) stoga znači suženost, pritiješnjenost, skučenost, tjeskobu.

²² M. Heidegger, *nav. dj.*, str. 159.

²³ *Isto*, str. 161.

Iz ovoga proizlazi da je strah vezan uz buduće - uz ono što će doći. Heidegger smatra da je dimenzija vremena straha vezana uz prošlost. Čovjek je egzistencijalna mogućnost. On je bačen u bitak, ne zna odakle dolazi ni kamo ide. "Nichts" je taj koji izaziva strah (Ništavost). Strah je u sferi onostranog. Budući da sam stvoren od "Ništa", ono uvijek prijeteći da me pozove sebi.

Postavlja se pitanje: kako nadvladati te osjećaje? Fichte drži da "svako stravično priviđanje iščezava pogledamo li mu ravno u oči".²⁴ Nasuprot doživljaju i iskustvu straha stoji povjerenje. Dok strah paralizira, dotle povjerenje oživljuje, obnavlja čovjeka. Pouzdanje daje snagu, krijepi i jača!

3. Analiza Pisma ocu

Pismo ocu Kafka piše 1919., u trideset i šestoj godine života. Ono je samo obično pismo po svom naslovu i formi. Po sadržaju je to osobno razgolićavanje pred drugim. Razgolićavanje do srži. Priznavanje svojih slabosti sebi i drugima. Ono je značajno kao najopsežniji pokušaj piščeve autobiografije. U retrospektivi slike iz djetinjstva izlaze na vidjelo. Slike kojih se Kafka nikada nije oslobodio. Iako postoji stanoviti vremenski odmak, izgleda da se ništa bitno nije promijenilo. Glavni problem je i dalje isti: sinova slabost i očeva snaga.

Ali, dogodila se velika novost. Kafka ispisuje svoj strah. I prije je strah doživljavan, ali je ostajao skriven. Sada strah hoće da ga se izrekne. To je velika stvar da netko prizna svoj strah. On se skriva u najdubljim dubinama. On paralizira i ostavlja bez riječi. Kod Kafke odnekud je prodrla svjetlost u tamne dubine. Spone su pukle i strah izbija na površinu. Strah se razbija. Cijeli mehanizam koji je Kafku držao u srahu, doveden je u pitanje. Je li Kafka konačno pronašao "Arhimedovu polugu" u borbi sa strahom? Radi lakšeg razumijevanja *Pismo* možemo analizirati kroz dvije tematske cjeline: strah od oca i njegove posljedice te pokušaji bijega iz očeve utjecajne sfere.

²⁴ M. Nikić, *nav. dj.*, str.29.

3. 1. Strah od oca i njegove posljedice

Povod *Pismu* je očevo pitanje, zašto ga se Franz toliko boji. Budući da je sin nijem uz izvor straha (očeva prisutnost), on odgovora pismeno. Svjestan je da će i to biti vrlo teško, "dijelom također zbog straha, a dijelom i zato što veličina predmeta daleko prelazi njegovo pamćenje i um".²⁵

Prvi problem s kojim se Kafka želi suočiti je razlog otuđenja koje se dogodilo između njega i oca. On počiva u različitim karakterima. Suprotnost dvaju karaktera oštro je ocrtana. Otac je čovjek kafkijanskog kova jake, neslomljive volje, a sin tiho, bojažljivo dijete levijevskih osobina.²⁶ No, čini se da to nije pravi razlog otuđenja. Raznolikost je bogatstvo i u raznolikosti život ima šire obzore. Problem je u podčinjavanju drugog, u želji da drugi bude kao ja. To je tako stara pritužba da sinovi nisu nikada ono što bi očevi željeli da budu - vjerna slika njihova. "Možete im dati svoju ljubav, ali ne i svoje misli, jer, ona (djeca) imaju vlastite misli."²⁷ Otac Hermann, iako je želio dobro, činio je najgore svome sinu. Želeći u njemu probuditi darove kojih nema, uništavao je već postojeće darove. "Ti si me, na primjer, sokolio kad sam dobro salutirao i marširao, ali ja nisam bio budući vojnik, ili si me hvalio kad sam za nekim pjevao pjesme koje nisam razumio, ili sam za tobom frfljao tvoje omiljene uzrečice, ali ništa od toga nije pripadalo mojoj budućnosti."²⁸ Nepovoljni očevi sudovi o malim zadovoljstvima djeteta tište ga kao nepodnošljiv teret i konačno ga vode do preziranja samoga sebe.

Još veće posljedice su te što se otac, kao moralni autoritet, ne pridržava dosljedno svojih sudova i pravila. Time je svijet za mladoga Kafku bio podijeljen na tri dijela. Na prvi, gdje je živio kao rob pod zakonima koji su bili pronađeni samo za njega. U drugom je živio otac zaposlen vladanjem, izdavanjem zapovijedi i srdžbom zbog njihova neispunjavanja. I napokon, u trećem svijetu, živjeli su ostali ljudi, sretno i slobodno od zapovijedi i pokoravanja. Svjetovi su jasno razgraničeni i nema prijelaza iz jednoga u drugi.²⁹

²⁵ *Pismo ocu*, str. 7.

²⁶ *Usp. Isto*, str.9.

²⁷ H. Džubran, *Prorok. Prorokov vrt*, GZH i KS, Zagreb, 1990., str.15.

²⁸ *Pismo ocu*, str.11.

²⁹ *Usp. Isto*, str. 14 - 15.

Problem autoriteta igra veliku ulogu i u Kafkinim djelima. Tu su prvenstveno romani *Proces* i *Zamak* kao i pripovijetke *Na gradnji kineskog zida*. Posljedice takvog odgoja su te da se očevu sudu pridaje pretjerana, odlučna uloga u životu i smrti svih sinovih nastojanja. "Izgubio sam povjerenje u vlastito djelo. Bio sam nestalan, kolebljiv."³⁰ U majčinu krilu isto tako nije našao sigurnost, jer, između njega i oca, majka se odlučuje za oca. Kafka potpuno shvaća majčin postupak bilo da je u pitanju ljubav prema mužu ili popuštanje pred čovjekom koji ne trpi protivljenje. Taj majčin postupak iostavio je duboki trag u Kafkinu djelu. U maloj priči *Bračni par*, za majku tvrdi: "Izgubio sam je još u djetinjstvu."³¹ Na taj način roditelji sačinjavaju jedinstvo, zajedničku opoziciju protiv sina. Posljedice takvih obiteljskih odnosa su katastrofalne. Obitelj je jedno tijelo i ako boluje jedan član, boluje cijela obitelj.

Simptomi straha postupno sa somatske dimenzije (batine) prelaze u duševnu, moralnu dimenziju (osjećaj krivnje). "Ja sam pred tobom izgubio samopuzdanje i zamijenio ga beskrajnim osjećajem krivnje."³² Strašan je to osjećaj - krivnja bez granica.

Strah kao obrambeni mehanizam je prirodna funkcija koja je pozitivna jer služi očuvanju života. Ovdje nije riječ o takvom strahu. Kod Kafke strah je nastao zbog utjerivanja straha u djetinjstvu. To je mehanizam straha koji se uči. Tu strah ima tendenciju širenja i opadanja. Ako nema nekoga tko će ga sprječiti, on će nesmetano rasti. Povjerenje sprječava strah. Kafka se nema na koga osloniti, jer majka i otac imaju jednake stavove prema njemu. A svako dijete je slabo i nemoćno. Otac i majka su jači i oni štite svoje dijete. Ali, ako otac i majka ne sprječavaju nego siju strah - strah onda ekspandira. Tata više nije riječ koja se s ushitom izgovara. Pred njim se mora skrivati jer je on "Bog i batina".

Slika tjelesnog oca djelovat će i na stvaranje slike o Bogu. Takav Bog je strašni sudac koji samo pazi na naše pogreške. Ima li strašnije predodžbe Boga za dijete od one koja ga ispunja beskrajnim osjećajem krivnje? Sigurno nema! Bog je strašni sudac, a i za šibu se veli da je izašla iz raja. Pozitivan moment straha može biti i pedagogija, ali ovdje nije riječ o tome. Gdje su zajedno stalni

³⁰ *Isto*, str.16.

³¹ F. Kafka, *Pripovijetke 2*, Zora - GZH, Zagreb,1977., str. 156.

³² *Pismo ocu*, str. 30.

osjećaj krivnje i strah, tu nema pedagogije. To je tiranija - držanje u slijepoj pokornosti. Tada se ne može ni Boga postaviti u pitanje, a ni šibu. Uvijek je kriv: i prije batina, za vrijeme batina i poslije batina. Uvijek je kriv i nikada ne može biti u pravu. Problem je taj što zakon nema čvrste temelje. Samo je čvrst onaj tko drži šibu. On tvori zakon. I taj što kroji zakon, sam ga krši. "Kosti nitko nije smio gristi, ti da. Ocat se nije smio srkati, ti da."³³ Ove, naoko, beznačajne pojedinosti otkrivaju nam puno toga.

Kafka je postao nesigurno dijete. Ta nesigurnost otvorila je vrata strahu. Nesigurnost što mu je činiti, prouzročila je da se u dušu počeo uvlačiti strah. Nad njim je kao "Damaklov mač" uvijek visilo pitanje: kako će se ponašati temeljni autoritet prema njemu? Što će reći otac? Odgovornost pred obitelji susrećemo kao središnju temu i u nekim Kafkinim djelima. To je ključ pripovijedaka kao što su *Preobražaj*, *Osuda*, *Ložać*, i neki fragmenti u drugim djelima. Naravno da je takav odgovor polučio suprotan učinak od očekivanog.

Na pozadini prvoga poraza javlja se i drugi. Kafka traži utočište u majčinu naručju. Njezino pristajanje uz oca dodatno je izbacivanje u nesigurnost. Razočaran povlači se u samoću. Izdan je u trenutku kad je trebao biti zaštićen. Izgubio je povjerenje u "nježnost". Nježnost je prijevara, varka, iluzija! Iz tog odnosa mogu biti određeni i svi daljnji odnosi sa ženama. Način ponašanja je kodiran: privući, pružiti nježnost i onda odbaciti. Leže li takvi uzroci i u razvrgnuću Kafkinih zaruka. No, to je samo jedan od mogućih načina ophođenja sa ženama.. Izlaz iz toga začaranog kruga ne vodi preko moraliziranja. Potrebno je shvatiti da on ophodi s drugima po mehanizmu koji je jači od njega. Kada to uvidi, može se dogoditi da strah nestane. Tek će tada uvidjeti da majčin pristanak uz oca koji ga napada, ne znači istovremeno i biti protiv njega.

3. 2. Pokušaji bijega od oca

Za Kafku osjećaj ništavnosti povezan je s očevim prezirom prema njemu i prema svemu što radi. Sin taj prezir osjeća kao teško breme koje ga tišti. To je bolno iskustvo pred autoritetom oca. "Između nas dvojice nije ni bilo pravoga boja; ja sam bio brzo dotučen i preostali su mi samo bijeg, ogorčenje, tuga,

³³ Isto, str.14.

unutarnja borba.”³⁴ Otac, naprotiv, ne vidi sina takvog. On će za sebe reći da je čitav život teško radio i žrtvovao se za svoju djecu, osobito za Franza. Tako je Franz mogao živjeti kao gospodin, slobodan, studirati ono što želi. I sve to bez materijalnih poteškoća. To u očevim očima znači bez ikakvih poteškoća. Ovo je zapravo kritika koju otac upućuje sinu i ona je u mnogim aspektima materijalistička. Taj i takav materijalizam je glavni grijeh zbog kojega Kafka optužuje svog oca. “Ja sam se, otkad mogu misliti, tako duboko brinuo za duhovnu potvrdu egzistencije, da mi je sve ostalo bilo ravnodušno.”³⁵

Kafka opsesivno traži rješenje za enigmnu zakona koji je predstavljen u liku oca. Zapovijedi i zabrane imaju svoj smisao samo ako ih netko postavlja. One su svete i obvezujuće samo dok ih zapovjednik, i sam svet, sankcionira svojim postojanjem. Izostane li onaj tko zapovijeda i zabranjuje, time nužno otpada i opravdanost zapovijedi. Zapovijed bez zapovjednika gubi i svoju svetost i obligatornost. Kafka misli da će se bijegom od autoriteta umanjiti i strah od istoga. Svoj daljnji život Kafka konstruirao kao niz pokušaja da se probije iz sfere očeva utjecaja. Želi doprijeti do prostora koji je daleko od očeva utjecaja.

Tako stavlja i svoj književni rad pod zajednički naslov “pokušaji bijega od oca”. “U mojem pisanju radilo se o tebi, ta ja sam plakao samo tako nad onim što nisam mogao isplakati na tvojim prsima. Bio je to oproštaj od tebe, namjerno razvučen u dužinu, samo što si ga ti, doduše, nametnuo, ali je protjecao u pravcu koji sam mu ja odredio.”³⁶ Kroz istu prizmu pokušaja bijega gleda Kafka i druge sastavnice svoga života: obitelj, prijateljstvo, židovstvo, zanimanje, konačno i svoje ženidbene namjere. Pravničko zanimanje i književnost predstavljaju vrlo loš spoj, jer “i najmanja sreća u jednom, postaje nesreća u drugom”.³⁷ Samom židovstvu kao i ženidbenim pokušajima moramo dati više prostora. To je učinio i Kafka u svom *Pismu*.

3. 2. 1. Odnos prema židovstvu

Ova je problematika jako bitna za daljnju analizu Kafine borbe sa strahom. Po prvi put Kafka se susreće s nečim što može pobijediti strah. Susreće

³⁴ *Isto*, str. 27.

³⁵ *Isto*, str. 35.

³⁶ *Isto*, str.35.

³⁷ F. Kafka, *Dnevnik*, str. 46. (Odabrana djela Franza Kafke, Knjiga osma, Zora - GZH, Zagreb, 1977.). Od sada citirano skraćeno *Dnevnik*.

se s vjerom. Potrebno je "samo" povjerovati. Za razliku od psihologije koja iz onoga što je bilo prije, očitava ono što je danas, vjera ima drugi pristup u ophođenju sa strahom. Za nju je najveći strah ispred čovjeka, a to je strah od smrti. Smrt je najvlastitija mogućnost svakog pojedinca. Vjerom u vječni život, žalac smrti se otupljuje. Tu je i tzv. eshatološki strah - strah od vječne propasti. Ali, vjera u Ljubav je i od njega jača. Ljubav sve pobjeđuje. Je li Kafka postao vjernik? Sam je odgovorio na to pitanje. "Isto tako malo spasa pred tobom našao sam u jevrejstvu (sic!)."³⁸ Razlozi su kristalno jasni. "Jednim dijelom bili su to nepremostivi dojmovi iz mladost, drugim dijelom tvoje biće, koga sam se plašio."³⁹ Kafka nije postao vjernik. Sve što je dolazilo od oca bilo je za njega nepodnošljivopa tako i vjera običaja. Vjera ne poznaje prisilu. Sloboda je preduvjet vjeri. Očeva vjera temeljila se na "pjesku" i on ju je kao takvu nametao Kafki. To i nije vjera jer ne počiva na "čvrstoj stijeni". Takva vjera ne oslobađa od straha kad se i sama utjeruje strahom.

Otac svoj autoritet dodatno osnažuje takvom vjerom. On svoj autoritet veže uz Božji autoritet. Izvan svake sumnje je to da su se kod Kafke ti autoriteti spojili u jedan. Borba protiv očeva autoriteta istovremeno je i borba protiv Božjeg. Dodamo li tome stalni osjećaj krivnje, možemo naslutiti Kafkin odgovor na najvažnije pitanje teodiceje. Uobičajeno pitanje teodiceje glasi otprilike ovako: ako je Bog dobar i ako nadalje postoji zlo - kako spojiti te dvije proturječne činjenice. Njegov odgovor glasilo bi: ako postoji zlo, Bog je svakako zao. Rješenje teodicejske zavrzlane dugo će imati odlučnu ulogu u njegovu životu.⁴⁰ Kod Kafke se poklapaju Božja instanca i zakon koji proizlazi iz nje s onim zlim. Tako će junak najpoznatijeg njegova romana *Proces* biti jednoga dana uhićen iako ništa nije skrivio. On će biti osuđen od suca kojega nikada nije vidio. On je nekome smetao i morao je nestati. Ne predstavlja li taj sudac glavnoga "Suca"?! To je prvotni Kafkin odnos prema vjeri koji će se kasnije bitno promijeniti. Vidjet ćemo i zbog čega.

3. 2. 2. Ženidbeni pokušaji

I ovi pokušaji spadaju u tzv. "pokušaje spašavanja". Iako je triput bio nadomak žuđene luke spasa, nepovoljni vjetrovi odnijeli su lađu njegovog života

³⁸ *Pismo ocu*, str.31.

³⁹ *Isto*, str. 33.

⁴⁰ Usp. G. Anders, *Kafka - za i protiv*, Narodna prosvjeta, Sarajevo, 1955., 93.

na nemirnu pučinu. Ponovljeni neuspjesi ulijevali su mu još veću nesigurnost. Strašno je biti u lađi bez kormilara na uzburkanoj morskoj pučini. Poslužili smo se ovom slikom da bismo dočarali mehanizam koji je bio jači od Kafke i koji je upravljao njegovim odnosima s drugim ljudima. Tu svakako spada i nedokučivi svijet žena.

Kafka se ubraja u one koji čitav život nisu izašli na kraj s dojmovima i strahovima iz djetinjstva. Dijete se pouzdaje u roditelje i želi da se roditelji isto tako pouzdaju u njega. To je mjesto gdje nastaje jedan od prvih sukoba kojem je izloženo ljudsko srce. Umjesto uzajamnog povjerenja u krugu obitelji, Kafka je doživio samo nesigurnost i strah. Taj prvi odnos postat će paradigma svih ostalih odnosa: čovjek traži povjerenje i ne dobiva ga. Traži sigurnost, jer je nema.⁴¹

Osnovna zamisao bračnih pokušaja bila je osnovati dom i postati samostalan. "Oženiti se, osnovati porodicu, svu djecu koja dođu uzeti, održati u ovom nesigurnom svijetu i čak još malo voditi, najviše je, po mom mišljenju, što uopće može uspjeti nekom čovjeku."⁴² To je najviši životni ideal Franza Kafke. Njegov život protekao je, naravno, daleko od tog ideala. Za Kafku ženidba je zabranjena, jer je ona očevo najvlastitije područje. "Ženidba je, doduše, ono najveće i daje najčasniju samostalnost, ali je istovremeno i u najužoj vezi s tobom."⁴³ Oženiti se značilo bi izjednačiti se s ocem tamo gdje je on najmoćniji. To bi značilo biti ono što nisam i ne biti ono što jesam. Za Kafku je to nemoguća misija, jer nema očeve predispozicije. A otac je uz sve te neophodne predispozicije zakazao u najbitnijoj stvari, u odgoju djece. Nesvjestan mehanizma koji upravlja njime, Kafka sebe i ovdje vidi kao glavnog krivca. Hod je to iz krivnje u krivnju. "Nijedna od djevojaka nije me razočarala, nego sam ja njih obje."⁴⁴ Ovi pokušaji kao i svi drugi bili su i ostali samo pokušaji.

Bijeg od straha i nije ništa drugo doli pokušaj bijega. Strah se bijegom ne pobjeđuje. Strah kao konstitutivni dio osobnosti bježi zajedno s čovjekom. Dokaz je tome i to što *Pismo* nikada nije stiglo na pravu adresu. No, ono sigurno predstavlja pozitivan momenat Kafkine borbe sa strahom. Strah je izvučen na površinu i počelo je sučeljavanje s njim. Sučeljavanje je suprotnost

⁴¹ Usp. M. Brod, *nav. dj.*, str. 32 – 35.

⁴² *Pismo ocu*, str. 39.

⁴³ *Isto*, str. 44.

⁴⁴ *Isto*, str. 43.

bijegu i ono ima suprotne učinke. To predstavlja "Kopernikanski obrat" u Kafkinu ophođenju sa strahom - prijeći iz bijega u napad. Zapravo, tek sada počinje pravo hrvanje. Dosad je postojao samo bijeg. Što je pomoglo Kafki da se sučeli sa strahom? Odgovor na to pitanje ne nalazimo u *Pismu*. Moramo ga potražiti u drugim djelima.

4. Strah i Neuništivo

Odgovor na zadano pitanje moramo tražiti u vremenskom intervalu od izbijanja bolesti (1917.) pa do smrti (1924.). U taj period spada i *Pismo ocu*. Kafka se u svom *Dnevniku* često tuži na glavobolju, nesanicu, bolove u želucu i ružne snove. Budući da se često budi, snovi mu ostaju u sjećanju i on ih zapisuje. Praveći paralelu između sebe i ujaka zapisao je: "obojica najprije umišljeni bolesnici, onda doista bolesni".⁴⁵ Bolest je nastala iz duhovnih kriza, ili su one bar pogodovale njezinu napredovanju. Kafka je postavljao stroge zahtjeve sebi samome i gotovo nikad nije bio sa sobom zadovoljan. Kako je Kafka doživio svoju bolest, zapisao je 15. rujna 1917., jedanaest dana nakon što je ustanovljena tuberkuloza. "Ti imaš mogućnost, ukoliko takva mogućnost uopće i postoji, da započneš iz početka. Nemoj je uludo potratiti. Ako hoćeš prodrijeti u dubinu sebe, nećeš moći izbjeći prljavštinu što će se lijevati. Ali nemoj se valjati po njoj. Ako je plućna rana samo simbol, kao što ti to tvrdiš, simbol rane koje se upala naziva F., a njezina dubina opravdanje, ako je tome tako, onda je i liječnički savjet (svjetlost, zrak, sunce, mir) također simbol. Drži se toga simbola."⁴⁶ Plućna rana je višeznačan simbol, koji je teško iščitati.

Kafkina su djela prožeta simbolima koji primoravaju čitatelja na ponovno čitanje. Katkad postoji višestruka mogućnost tumačenja i odatle proizlazi ta potreba.⁴⁷ Očitavati sva značenja bolesti nije toliko bitno za ovaj rad. Puno je važnije razjasniti vezu između bolesti i religijskog buđenja kod Kafke. S mladenačkom slikom Boga kao suca Kafka se više nije mirio. A religiozna su pitanja takve naravi da nam uvijek iznova dolaze pred oči, ako na njih nismo ispravno odgovorili. Očito je da su religiozna iskustva kod Kafke bila vrlo intenzivna od listopada 1917. pa do veljače 1918. godine. To je vrijeme

⁴⁵ *Dnevnik*, str. 453.

⁴⁶ *Isto*, 426.

⁴⁷ Usp. A. Camus, *Nada i apsurd u djelu Franza Kafke*, str. 117. (Odabrana djela Alberta Camusa, Svezak peti, Zora – GZH, Zagreb, 1976.).

Kafkine totalne slabosti u kojem pokušava prihvatiti nedaću koja ga zadesila. I u toj slabosti javljaju se "lucida intervalla". On je ta iskustava bilježio u obliku aforizama. Na žalost, *Odabrana djela* Franza Kafke u izdanju *Grafičkog zavoda Hrvatske* ne donose te aforizme. To je neoprostivi propust, jer upravo oni ponajbolje izražavaju tajnu njegova života i djela. Kafka tu tajnu nije odgonetnuo. On je samo znao da je postojala i djelovala. Max Brod objavio je te aforizme pod naslovom *Razmišljanja o grijehu, patnji, nadi i pravom putu*.⁴⁸ Analizom aforizama želimo otkriti spone bolesti, straha i vjere.

4. 1. Analiza aforizama

Glavna preokupacija Kafkinih aforizama je Neuništivo. To je ono što je u suprotnosti prema uništivom. Kafka se "dao zavesti" od Neuništivog. To je postupno izazvalo novu perspektivu u njegovom životu. Posljedica toga je radikalno preispitivanje i promjena svih dotadašnjih uvjerenja i načina razmišljanja. "No, o tom Neuništivom ne može se, nažalost, više mnogo toga reći. Ono se može doživjeti u svojoj djelotvornosti, ali ne i u svojoj biti."⁴⁹ Kafku ne zanima podrijetlo Neuništivog. Za njega je najvažnije to da Neuništivo egzistira. Njegovu egzistenciju potvrđuje njegovo djelovanje, a Kafka se ne uklanja zahtjevima Neuništivog. "Čovjek ne može živjeti bez trajnog povjerenja u nešto Neuništivo u sebi, pri čemu mu i Neuništivo i povjerenje mogu ostati trajno skriveni. Jedna od mogućnosti izražavanja te skrivenosti jest vjerovanje u svoga, vlastitog boga."⁵⁰ Neuništivo mijenja čovjeka koji mu se otvori.

Aforizmi mijenjaju dosadašnju sliku o Kafki. Isti čovjek u čijim je djelima prisutna sumnja u prepoznatljivost istine, ovdje govori o jednom "putu", o "zvijezdi sjajnijoj od Sunca", o "sveopćoj ljudskoj ljubavi". Prije je sve bilo drugačije. U Zamku zemljomjer K., u Procesu je to Jozef K., nikako ne uspijeva pronaći put od sela do dvorca. Put od sumnje do vjere. Postoji li, uopće, takav put? Aforizmi predstavljaju taj put. Ogromni je to paradoks da bolesni, usamljeni i bojažljivi čovjek govori o Neuništivom. "Vrane tvrde da bi jedna jedina vrana

⁴⁸ Usp. K. Dietzfelbinger, *Kafkina tajna – tumačenje Kafkinih "Razmišljanja o grijehu, patnji, nadi i pravom putu"*, Globus, zagreb, 1993., str. 6. Od sada citirano skraćeno *Kafkina tajna*.

⁴⁹ *Isto*, str. 6 – 7.

⁵⁰ *Isto*, str. 96. (Aforizam br. 50.).

mogla uništiti nebo. U to ne treba sumnjati, ali to protiv neba ništa ne dokazuje, jer nebo znači: nemogućnost vrana.”⁵¹ Ovdje je izrečena nespojivost dimenzije tajne (Neuništivo) s pojavnim svijetom (vrane simboliziraju uništivo). Zbog toga Neuništivo ostaje tajna. Nebo je u sferi Neuništivog.

Unatoč nespojivosti dvaju svjetova, jedino čovjek ima udjela u oba. Čovjek je biće na granici. Zbog toga doživljava oba svijeta. Njemu je prepušteno kojem će se svijetu predati.⁵² U tom izboru čovjek zadržava svoju slobodu kao najvlastitiju mogućnost. Ako čovjek ostane u svijetu uništivoga, dovodi se u opasnost da i sam bude uništen. Ako pusti da Neuništivo djeluje u njemu, ono će uništiti ono propadljivo, a ostalo će privući sebi. Izričaji su ovo koji tako neodoljivo podsjećaju na Krista. “Tko sačuva svoj život, izgubit će ga, a tko zbog mene izgubi svoj život, sačuvat će ga” (Mt 10, 39).

Je li ta otvorenost Neuništivom proizašla iz bolesti? Dopusćamo i tu mogućnost. Kafka je za to ponajbolji primjer. Usamljeni, bolesni i strahom namučeni čovjek ima mogućnost osloboditi se svojih demona. Za to se traži pristanak uz Neuništivo. Slomljeni čovjek koji više ne vidi izlaz u uobičajenom životu, lakše se oslanja na Neuništivo. Upravo zbog svoje nemoći. Snažni i moćni teže zamjećuju signale iz sfere Neuništivog. “Ali jao vama, bogataši, jer imate svoju utjehu” (Lk 6, 24)! “Kako će mučno ući bogataši u kraljevstvo Božje” (Mk 10, 23)! Kafka Neuništivo imenuje još kao “svjetlo, vjera i život, Gospodin, ptica ili zvijezda”. Ono može dobivati uvijek nova imena kojim se uvijek iznova pokušava okarakterizirati njegova djelotvornost.⁵³

Pristanak uz Neuništivo oslobađa čovjeka svih strahova pa tako i straha od smrti. “Ja sam, ne bojte se” (Mt 14, 27)! Smrt se čak priželjkuje jer ona donosi potpuno razotkrivanje tajne. To je prestanak kušnja i konačni pristanak uz Neuništivo. Kršćanstvo poznaje takve primjere. Strah se još jedino može javiti kao posljedica ponovnog napuštanja sfere Neuništivog. Ovo nam daje jasniju sliku o Kafki. Pismo ocu pisano je poslije tih iskustava. Možda nije bilo predano ocu zbog nekih drugih razloga, a ne zbog straha? Možda nije želio dodatno narušiti ionako loše odnose s ocem? Zašto ne!?

⁵¹ *Isto*, str. 10. (Također Kafkin aforizam).

⁵² Usp. *Isto*, str. 10 – 11.

⁵³ Usp. *Isto*, str. 18.

I odnos s Milenom koji pada u vrijeme nakon bolesti, dodatno osnažuje to novo svjetlo o Kafki. Konstatirali smo da su ženidbeni pokušaji završili neuspjehom zbog snage mehanizma koji je zarobio Kafku. A on je silno želio brak. Želio je preko zajednice s ljudima uzdići se Bogu i iz srastanja s prirodnim oblikom života crpsti religioznu snagu.⁵⁴ Brak bi za njega predstavljao ostvarenje svih ideala. Ali i ovaj pokušaj završio je neuspjehom, samo što ovaj put uzrok neuspjeha nije na Kafkinoj strani. Milena je bila spremna, uz dopisivanje, i na povremene susrete s Kafkom. Nije bila spremna ostaviti muža i trajno živjeti s njim. Kafka se nije mogao zadovoljiti takvim surogatom braka. Za njega je brak predstavljao svetu krunidbu života.⁵⁵ Zbog toga je i strah našao svoje mjesto u *Pismima Mileni* - strah da će biti ostavljen.

Zaključak

Može li Neuništivo uništiti strah?

Sve što spada u sferu uništivoga, nemoćno je pred Neuništivim. Strah također spada u uništivo. Gdje je Neuništivo, tu nema straha. Čovjek svojim slobodnim pristankom uz Neuništivo postaje dionikom pobjede nad strahom.

Je li se Kafka oslobodio svojih demona?

Odgovor ovisi prvenstveno o njegovu izboru: uništivo ili Neuništivo. Nakon što smo proanalizirali Kafkinu životnu dramu, ostalo nam je još samo spustiti zastor. Čini se da nije izabrao Neuništivo, jer je sa strahom napustio borilište života. On je čovjek koji je ostao na granici. Ostao je nezaštićen. On više nije pripadao uobičajenom svijetu, ali isto tako još nije bio spreman stupiti u svijet tajne. Strah ga je vezao uz pojavni svijet, a nada uz Neuništivo. Ostao je u raskoraku između vjere i nevjere. Skepsa ga je vodila do istraživanja, a istraživanje do Istine. Ali, on nije bio spreman za Istinu. Kafka nije imao stamenu vjeru koja bi pobijedila njegove demone. Pristanak na eutanaziju prekinuo je potpuno dovršenje *Jazbine*, njegova posljednjeg djela. Ono na simboličan način predstavlja njegovo hrvanje sa strahom. Kako je Kafka završio svoj život, tako bi isto trebalo shvatiti i konačnu sudbinu junaka *Jazbine*.⁵⁶ Kafka je svoje hrvanje okončao bijegom: "Ubijte me - inače ćete postati ubojica!"⁵⁷ Ovo sigurno

⁵⁴ Usp. M. Brod, *nav. dj.*, str. 166.

⁵⁵ Usp. *Isto*, str. 204.

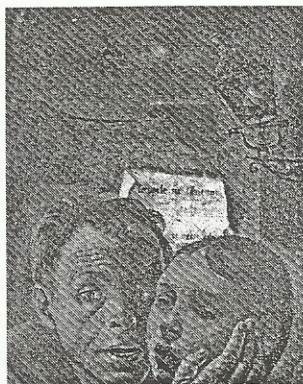
⁵⁶ Usp. F. Kafka, *Jazbina*, str. 186 – 215. (Odabrana djela, Knjiga druga).

⁵⁷ *Pisma Mileni*, str. 196.

nije klik od žudnje za Neuništivim. To je posljednji krik nesretnog čovjeka. Strah je bio i ostao njegova nesreća. Kako god interpretirali taj krik, strah uvijek ostaje. Veći strah nadjačao je manji strah, ali strah je ipak ostao. Bio to strah od bolova ili strah od smrti. Samoubojstvo ili eutanazija, svejedno, prividno je sučeljavanje sa strahom. To je bijeg u besciljnost. Kafka je "izgorio" od traženja smisla, ali smisao nije našao.

"Hvata te tjeskoba kad pomisliš na smrt? Ja se samo užasno bojim bolova. To je loš znak. Željete smrt, ali ne i bolove, to je loš znak. Inače se čovjek može odvažiti na smrt! Čovjek je baš kao biblijska golubica poslan napolje, ali ništa nije zeleno, pa se opet vraća u mračnu arku."⁵⁸

Fra Goran Kalašević

Felix Nussbaum: *Strah*

⁵⁸ *Isto, str. 166.*